

Appendix

1 Overzicht van de historische ontwikkeling van het Latijn

De Latijnse taal (*lingua latina*) is genoemd naar de Latīni, de inwoners van de streek Latium in Centraal-Italië, nu Lazio genoemd, waarin de stad Rome (Rōma) is gelegen. De vroegste schriftelijke overblijfselen van de Latijnse taal dateren uit een tijd na de traditionele stichtingsdatum van Rome (21 april 753 v. Chr.). De oudste in Rome gevonden tekst dateert uit het eind van de 6de eeuw v. Chr., een zgn. CIPPUS, gevonden onder de lapis niger op het FORUM ROMANUM. De grote stroom begint echter pas vanaf de 3de eeuw v. Chr. Literaire teksten bezitten we vanaf ca. 250 v. Chr. Deze vroege teksten wijken in taalkundig opzicht sterk af van wat gewoonlijk het 'klassiek Latijn' wordt genoemd, dat wil zeggen het literaire Latijn zoals gebruikt door auteurs als Gaius Julius Caesar en Marcus Tullius Cicero (1ste eeuw v. Chr.).

Begonnen als taal van een betrekkelijk kleine groep mensen is het Latijn in de Oudheid gaandeweg geworden tot de voertaal van (globaal) heel Zuid- en West-Europa en westelijk Noord-Afrika. Het is de basis geweest voor de huidige Romaanse talen. Na de periode van expansie van het Romeinse Rijk en van stabilisering van de in bezit genomen gebieden ontstond er een toenemende druk van Germaanse en Slavische volkeren van buiten het rijk. Kort na 400 n. Chr. gaven de Romeinen Engeland op. In 410 werd Rome geplunderd door de Visigoten onder Alarik. In dezelfde tijd drongen de Vandalen door tot in Spanje en Afrika. In 476 viel het (West-)Romeinse Rijk. Dit betekende niet dat de Romeinse beschaving meteen ten einde kwam. De binnengevallen stammen namen van de superieure Romeinse cultuur over wat ze gebruiken konden. Een niet onaanzienlijk aantal heidense en christelijke auteurs zette de klassieke literaire traditie voort en ook in andere opzichten is er sprake van continuering van het Romeinse cultuurgoed. Het Latijn bleef bovendien in gebruik als taal van de kerk en de theologie, als taal van de administratieve en juridische documenten, en als wetenschappelijke voertaal. De ineenstorting van het Ro-

meinse Rijk, samengaan met het wegvallen van de bestuurlijke eenheid en het ineenstorten van het onderwijsstelsel, bracht uiteindelijk een diversificatie en verzelfstandiging van de verschillende delen van het Rijk met zich mee. Dat gold ook voor de manier waarop het Latijn zich ontwikkelde. Het 'echte' Latijn werd een tweede taal, een 'geleerden'taal. Het eerste document in de Franse taal dateert van 842 (EDEN VAN STRAATSBURG).

De vorm van het geschreven Latijn van de vroege Middeleeuwen week in meer of mindere mate af van het klassieke Latijn. Dit was afhankelijk van diverse factoren: de mate van scholing van de auteurs, de invloed van ambtelijk en kerkelijk jargon en de invloed van de volkstaal. In Frankrijk heeft o.a. Karel de Grote veel gedaan om het gesproken en geschreven Latijn weer meer op het klassieke Latijn te laten lijken. In de scholen, die weer in ere werden hersteld, werd Latijn in een zo 'zuiver' mogelijke vorm onderwezen. Voor de continuering van het Latijn en de overdracht van de Latijnse literatuur is deze zogenaamde KAROLINGISCHE RENAISSANCE van groot belang geweest. Door dit soort activiteiten werd anderzijds het besef van het verschil tussen volkstaal en Latijn geaccentueerd. Het Latijn ging fungeren als de tweede taal naast de volkstaal en werd als zodanig aan de behoefte van de communicatie aangepast, vooral op het punt van de woordenschat. Deze 'tweede taal' fungeerde o.a. als internationale geleerdentaal, maar ook als taal van het recht en van de poëzie. De latere humanisten herontdekten niet alleen de waarde van de klassieke Oudheid in zijn algemeenheid, maar conformeerden zich ook (opnieuw) aan de normen van het klassieke Latijn. Deze fase van het Latijn (HUMANISTENLATIJN of NEO-LATIJN) kende in Nederland zijn hoogtepunt in de 16de en 17de eeuw. Maar ook nu nog wordt het Latijn gebruikt, bijvoorbeeld in (geleerden)poëzie en uiteraard in de rooms-katholieke kerk.

2 De uitspraak van het Latijn

2.1 De klanken

Hieronder volgen enkele regels voor de uitspraak van de klanken in de klassieke periode (ten tijde van Caesar en Cicero).

a) klinkers (vocalen):

In het klassieke Latijn bestond er een oppositie tussen lange en korte klinkers, die in het schrift niet tot uitdrukking komt (zie beneden). Dit onderscheid is van wezenlijk belang voor het woordaccent (zie § 2.2) en voor de metrie. De klankwaarde van deze klinkers was on-

geveer als hieronder aangegeven:

ā	als in Ned. baar	ō	als in Ned. boos
a	als in Ned. bad	o	als in Ned. bod
ē	als in Ned. beer	ū	als in Ned. boer
e	als in Ned. bed	u	als in Ned. hoed
ī	als in Ned. bier		
i	als in Ned. bit		

b) tweeklanken (diftongen):

ae ongeveer als in maïs, bijvoorbeeld Caesar. Al in de tijd van Caesar en Cicero spraken sommige taalgebruikers een open ē uit, als in Ned. blēren.
au als in Ned. koud. Ook hier kwam al ten tijde van Cicero de uitspraak als lange

open o voor (ō), als in Ned. uitroep oōh, bijvoorbeeld *applaudo* ('ik juich toe').
oe als in Eng. moist.
ui als in Ned. foei.
eu meestal uitgesproken als in Ned. ui, maar beter [ew].

Of het Latijn nog een klank /ü/ (uitgesproken als [u] in muziek) kende, is niet zeker.

c) medeklinkers (consonanten):

p als in Ned. peer
b als in Ned. beer
t als in Ned. teer
d als in Ned. deerlijk
k als in Ned. keer
g als in Frans *garçon*
k^w (gespeld qu)
als in Eng. quick,
als in Ital. quando
g^w (gespeld gu)
als in Ital. *guardare*

m als in Ned. maar
n als in Ned. naar
l als in Ned. lief/loef
r als in Ned. trillende r
(niet: brouw 'r')
f als in Ned. fiets
s als in Ned. sap, stem
j (gespeld i)
als in Ned. jas
w (gespeld v)
als in Eng. William

2.2 Het schrift

Het Latijnse alfabet bevatte vanaf ca. het begin van onze jaartelling de volgende letters:

A	E	I	O	V
B	D	G		
P	T	C K Q		
M	N			
F	S	H		
L	R			
X	Y	Z		

De tekens die in de klassieke periode vooral op officiële inscripties maar ook in handschriften werden gebruikt lijken het meest op onze hoofdletters. Een onderscheid tussen hoofd- en kleine letters werd niet gemaakt. Naast dit

2.3 De klemtoon

Anders dan in het Nederlands en het Frans is de klemtoon (het woordaccent) in een woord niet gebonden aan een vaste lettergreep. In het woord *imperátor* ('aanvoerder') rust de klemtoon op de lettergreep *rā*. In de bijbehorende meervoudsvorm *imperatōres* op de lettergreep *tō*. Aan dit voorbeeld is tevens te zien dat de

2.4 De moderne uitspraak

De moderne uitspraak is een ratjetoe. Afgezien van de invloed van de moedertaal op de uitspraak van het Latijn in de verschillende landen is er een aantal bewuste tendensen.

1. Allereerst is er de Italiaans-katholieke uitspraak. Het meest opvallend daarin is de 'zachte' uitspraak van de /k/ (geschreven -c) als [tsj] en van de /g/ als [dzj], bijvoorbeeld:

caelum [kailoem] uitspraak:
[tsj]eloem ('hemel'), vgl. Italiaans *cielo*,
Cesare.

schrift werd o.a. voor particuliere correspondentie, maar later ook voor boekproductie een 'lopend' ('cursief') schrift ontwikkeld. Onze kleine letters zijn voornamelijk afgeleid van latere versies van een lopend schrift.

De letters corresponderen – zoals in veel talen – niet precies met de eerder beschreven klanken en soms worden combinaties van letters gebruikt. Twee voorbeelden:

1. Lange en korte vocalen worden in het klassieke Latijn weergegeven met hetzelfde teken: *MALUS* = *mālus* ('appelboom') en *malus* ('slecht').

2. De I en V worden zowel gebruikt voor de (lange en korte) vocalen /i/ en /u/ als voor de semivocalen /j/ en /w/. Aparte tekens voor /j/ en /w/, nl. *j* en *v*, dateren uit de 16de eeuw. In de meeste moderne teksten wordt de *i* nog steeds gebruikt voor de klinker en semivocaal, maar wordt wel de *u* van de *v* onderscheiden. Dat gebeurt ook in dit woordenboek.

plaatsing van de klemtoon niet volkomen vrij is: het gaat in beide gevallen om de voorlaatste lettergreep van het woord. Bij meerlettergreepige woorden kan het accent nooit op de laatste lettergreep vallen. Het accent valt op de voorlaatste of voorvoorlaatste lettergreep.

genus [gènoes] uitspraak:
[dzjènoes] ('geslacht'), vgl. Italiaans *genere*.

2. In de Nederlandse standaarduitspraak wordt de /k/ hard uitgesproken voor *a*, *o* en *u*, maar als [s] voor *i*, *e* en *ae*, bijvoorbeeld:

Cicero [Kiekeroo] uitspraak: [Sieseroo], vgl.
Frans *Cicéron*.

De /ae/ wordt meestal als [ee] uitgesproken, bijvoorbeeld *caelum* [kailoem] uitspraak:
[seelum].

3. Natuurlijk wordt soms ook een poging gedaan om de wetenschappelijk gereconstrueerde uitspraak te gebruiken, bijvoorbeeld /ae/ uitgesproken als [ai]. Echt systematisch ge-

beurt dat niet. Voor de in de Nederlandse cultuur opgenomen woorden en namen maakt dit ook een vreemde indruk.

3 Overzicht van declinaties en conjugaties

3.1 Declinatie van substantieven

Ie declinatie: -a-stammen

sing.	nom.	ros	a	(‘roos’)	plur.	ros	ae
	gen.	ros	ae			ros	ārum
	dat.	ros	ae			ros	īs
	acc.	ros	am			ros	ās
	abl.	ros	ā			ros	īs

Iie declinatie: -o-stammen

sing.	nom.	domin	us	(‘meester’)	plur.	domin	ī
	gen.	domin	ī			domin	ōrum
	dat.	domin	ō			domin	īs
	acc.	domin	um			domin	ōs
	abl.	domin	ō			domin	īs
	voc.	domin	e				

N.B. Alleen bij deze groep van substantieven komt in het enkelvoud een aparte aanspreekvorm (vocativus) voor. Bij eigennamen op -ius is de voc. -ī (Horātī). Zo ook fili (‘zoon’).

sing.	nom.	puer		(‘jongen’)	plur.	puer	ī
	gen.	puer	ī			puer	ōrum
	dat.	puer	ō			puer	īs
	acc.	puer	um			puer	ōs
	abl.	puer	ō			puer	īs

sing.	nom.	ager		(‘akker’)	plur.	agr	ī
	gen.	agr	ī			agr	ōrum
	dat.	agr	ō			agr	īs
	acc.	agr	um			agr	ōs
	abl.	agr	ō			agr	īs

sing.	nom.	templ	um	(‘tempel’)	plur.	templ	a
	gen.	templ	ī			templ	ōrum
	dat.	templ	ō			templ	īs
	acc.	templ	um			templ	a
	abl.	templ	ō			templ	īs

IIIe declinatie: consonantstammen

sing.	nom.	dux		('leider')	plur.	duc	ēs
	gen.	duc	is			duc	um
	dat.	duc	ī			duc	ibus
	acc.	duc	em			duc	ēs
	abl.	duc	e			duc	ibus

sing.	nom.	opus		('werk')	plur.	oper	a
	gen.	oper	is			oper	um
	dat.	oper	ī			oper	ibus
	acc.	opus				oper	a
	abl.	oper	e			oper	ibus

-i-stammen

sing.	nom.	turr	is	('toren')	plur.	turr	ēs
	gen.	turr	is			turr	ium
	dat.	turr	ī			turr	ibus
	acc.	turr	im			turr	īs (ēs)
	abl.	turr	ī			turr	ibus

sing.	nom.	mar	e	('zee')	plur.	mar	ia
	gen.	mar	is			mar	ium
	dat.	mar	ī			mar	ibus
	acc.	mar	e			mar	ia
	abl.	mar	ī			mar	ibus

-gemengde declinatie

sing.	nom.	cīv	is	('burger')	plur.	cīv	ēs
	gen.	cīv	is			cīv	ium
	dat.	cīv	ī			cīv	ibus
	acc.	cīv	em			cīv	ēs
	abl.	cīv	e			cīv	ibus

sing.	nom.	urb	s	('stad')	plur.	urb	ēs
	gen.	urb	is			urb	ium
	dat.	urb	ī			urb	ibus
	acc.	urb	em			urb	ēs
	abl.	urb	e			urb	ibus

sing.	nom.	oss		('bot')	plur.	oss	a
	gen.	oss	is			oss	ium
	dat.	oss	ī			oss	ibus
	acc.	oss				oss	a
	abl.	oss	e			oss	ibus

IVe declinatie: -u-stammen

sing.	nom.	man	us	('hand')	plur.	man	ūs
	gen.	man	ūs			man	uum
	dat.	man	uī			man	ibus
	acc.	man	um			man	ūs
	abl.	man	ū			man	ibus

sing.	nom.	corn	ū	(‘hoorn’)	plur.	corn	ua
	gen.	corn	ūs			corn	uum
	dat.	corn	uī/ū			corn	ibus
	acc.	corn	ū			corn	ua
	abl.	corn	ū			corn	ibus

Ve declinatie: -ē-stammen

sing.	nom.	di	ēs	(‘dag’)	plur.	di	ēs
	gen.	di	ēī			di	ērum
	dat.	di	ēī			di	ēbus
	acc.	di	em			di	ēs
	abl.	di	ē			di	ēbus

3.2 Declinatie van adjectieven

3.2.1 Adjectieven van de a- en o-stammen

a. adjectieven op -us, -a, um (bonus ‘goed’)

sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	bon-us	bon-a	bon-um		bon-ī	bon-ae	bon-a
	gen.	bon-ī	bon-ae	bon-ī		bon-ōrum	bon-ārum	bon-ōrum
	dat.	bon-ō	bon-ae	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
	acc.	bon-um	bon-am	bon-um		bon-ōs	bon-ās	bon-a
	abl.	bon-ō	bon-ā	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
	voc.	bon-e						

b. adjectieven op -er, -(e)ra, -(e)rum (liber ‘vrij’ en pulcher ‘mooi’)

sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	liber	liber-a	liber-um		liber-ī	liber-ae	liber-a
	gen.	liber-ī	liber-ae	liber-ī		liber-ōrum	liber-ārum	liber-ōrum
	dat.	liber-ō	liber-ae	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
	acc.	liber-um	liber-am	liber-um		liber-ōs	liber-ās	liber-a
	abl.	liber-ō	liber-ā	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	pulcher	pulchr-a	pulchr-um		pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-a
	gen.	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-ī		pulchr-ōrum	pulchr-ārum	pulchr-ōrum
	dat.	pulchr-ō	pulchr-ae	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs
	acc.	pulchr-um	pulchr-am	pulchr-um		pulchr-ōs	pulchr-ās	pulchr-a
	abl.	pulchr-ō	pulchr-ā	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs

3.2.2 Adjectieven van de IIIe declinatie

a. adjectieven met een abl. sing. op *-ī* (*ācer* 'scherp', *gravis* 'zwaar', *atrōx* 'gruwelijk')

		masc.	fem.	n.		masc./fem.	n.		masc./fem.	n.
sing.	nom.	ācer	ācr-is	ācr-e		grav-is	grav-e		atrōx	
	gen.		ācr-is			grav-is			atrōc-is	
	dat.		ācr-ī			grav-ī			atrōc-ī	
	acc.	ācr-em		ācr-e		grav-em	grav-e		atrōc-em	atrōx
	abl.		ācr-ī			grav-i			atrōc-ī	
		masc.	fem.	n.		masc./fem.	n.		masc./fem.	n.
plur.	nom.	ācr-ēs		ācr-ia		grav-ēs	grav-ia		atrōc-ēs	atrōc-ia
	gen.		ācr-ium			grav-ium			atrōc-ium	
	dat.		ācr-ibus			grav-ibus			atrōc-ibus	
	acc.	ācr-ēs		ācr-ia		grav-ēs	grav-ia		atrōc-ēs	atrōc-ia
	abl.		ācr-ibus			grav-ibus			atrōc-ibus	

b. adjectieven met een abl. sing. op *-e* (comparatieven, bv. *altior* 'hoger'; verder *dives* 'rijk', *pauper* 'arm', *vetus* 'oud')

		masc./ fem.	n.	masc./ fem.	n.		masc./ fem.	n.	masc./ fem.	n.
sing.	nom.	altior	altius	vetus		plur. nom.	altiōr-ēs	altiōr-a	veter-ēs	veter-a
	gen.		altiōr-is	veter-is		gen.	altiōr-um		veter-um	
	dat.		altiōr-ī	veter-ī		dat.	altiōr-ibus		veter-ibus	
	acc.	altiōr-em	altius	veter-em	vetus	acc.	altiōr-ēs	altiōr-a	veter-ēs	veter-a
	abl.		altiōr-e	veter-e		abl.	altiōr-ibus		veter-ibus	

3.3 Declinatie van pronomina

Pronomina personalia - Persoonlijke voornaamwoorden

	1e persoon	2e persoon	3e persoon		
nom.	ego 'ik'	tū 'jij, u'	is 'hij'	ea 'zij'	id 'het'
gen.	mēi	tuī	eius	eius	eius
dat.	mihī	tibi	eī	eī	eī
acc.	mē	tē	eum	eam	id
abl.	mē	tē	eō	eā	eō
nom.	nōs 'wij'	vōs 'jullie, u'	eī, ī 'zij'	eae 'zij'	ea 'zij'
gen.	nostrum, nostrī	vestrum, vestrī	eōrum	eārum	eōrum
dat.	nōbīs	vōbīs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs
acc.	nōs	vōs	eōs	eās	ea
abl.	nōbīs	vōbīs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs

Pronomen reflexivum - Wederkerend voornaamwoord

gen.	suī
dat.	sibi
acc.	sē, sēsē
abl.	sē, sēsē

laudō eum, eam, eōs, eās	‘ik prijs hem, haar, hen’
laudat sē	‘hij prijst zich, zij prijst zich’
laudant sē	‘zij prijzen zich’

Pronomina possessiva - Bezittelijke voornaamwoorden

masc.	fem.	n	
meus	mea	meum	‘mijn’
tuus	tua	tuum	‘jouw, uw’
noster	nostra	nostrum	‘onze, ons’
vester	vestra	vestrum	‘jullie, uw’
suus	sua	suum	‘zijn (eigen), haar (eigen), hun (eigen)’

Pronomina demonstrativa - Aanwijzende voornaamwoorden

hic,	haec,	hoc	‘deze, dit (hier bij mij)’
iste,	ista,	istud	‘die, dat (daar bij jou)’
ille,	illa,	illud	‘die, dat (daar bij hem, ginds)’

singularis

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hic	haec	hoc	ille	illa	illud
gen.	huius	huius	huius	illius	illius	illius
dat.	huic	huic	huic	illi	illi	illi
acc.	hunc	hanc	hoc	illum	illam	illud
abl.	hōc	hāc	hōc	illō	illā	illō

pluralis

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hī	hae	haec	illi	illae	illa
gen.	hōrum	hārum	hōrum	illōrum	illārum	illōrum
dat.	hīs	hīs	hīs	illis	illis	illis
acc.	hōs	hās	haec	illōs	illās	illa
abl.	hīs	hīs	hīs	illis	illis	illis

Iste wordt verbogen zoals ille.

Pronomina determinativa - Bepalende voornaamwoorden

De bepalende voornaamwoorden zijn:

is, ea, id (zie boven)	'deze (die), dit (dat), degene (datgene)'
ipse, ipsa, ipsum	'zelf'
idem, eadem, idem	'dezelfde, hetzelfde'

Declinatie van ipse

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsī	ipsae	ipsa
gen.	ipsius	ipsius	ipsius	ipsōrum	ipsarum	ipsōrum
dat.	ipsī	ipsī	ipsī	ipsīs	ipsīs	ipsīs
acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsōs	ipsās	ipsa
abl.	ipsō	ipsā	ipsō	ipsīs	ipsīs	ipsīs

Declinatie van idem

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	īdem	eadem	īdem	eīdem	eaedem	eadem
gen.	eiusdem	eiusdem	eiusdem	eōrundem	eārundem	eōrundem
dat.	eīdem	eīdem	eīdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem
acc.	eundem	eandem	īdem	eōsdem	eāsdem	eadem
abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem

Pronomen relativum - Betrekkelijk voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quī	quae	quod	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quod	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

Pronomen interrogativum - Vragend voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quis	quae	quid	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quid	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

3.4 Conjugatie van de regelmatige werkwoorden

3.4.1 Eerste conjugatie

I. Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae-sens	ik prijs laudō laudās laudat laudāmus laudātis laudant	moge (laat) ik prijzen laudem laudēs laudet laudēmus laudētis laudent	prijs(t) laudā laudāte	(te) prijzen laudāre	prijzend laudāns -antis

Imper- fectum	ik prees laudābam laudābās laudābat laudābāmus laudābātis laudābant	ik zou prijzen laudārem laudārēs laudāret laudārēmus laudārētis laudārent
------------------	---	---

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal prijzen laudābō laudābis laudābit laudābimus laudābitis laudābunt			te zullen prijzen laudātūrus -a, -um esse	zullende prijzen laudā- tūrus -a, -um

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Prae-sens	ik word geprezen laudor laudāris laudātur laudāmur laudāminī laudantur	moge ik geprezen worden lauder laudēris laudētur laudēmur laudēminī laudentur	spoor(t) aan* hortāre hortāminī	geprezen (te) worden laudārī
Imper- fectum	ik werd geprezen laudābar laudābāris laudābātur laudābāmur laudābāminī laudābantur	ik zou geprezen worden laudārer laudārēris laudārētur laudārēmur laudārēminī laudārentur		
Futurum (simplex)	ik zal geprezen worden laudābor laudāberis laudābitur laudābimur laudābiminī laudābuntur			(te) zullen geprezen worden laudātum īrī

* N.B. de zogenaamde passieve imperativus komt vrijwel alleen bij de deponentia voor.

II. Voltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	
Per- fectum	ik heb geprezen ik prees laudāvī laudāvistī laudāvit laudāvimus laudāvistis laudāvērunt	moge (laat) ik geprezen hebben laudāverim laudāverīs laudāverit laudāverīmus laudāverītis laudāverint	geprezen (te) hebben laudāvisse	
Plq.pf.	ik had geprezen laudāveram laudāverās laudāverat laudāverāmus laudāverātis laudāverant	ik zou geprezen hebben laudāvissem laudāvisse laudāvisset laudāvissemus laudāvissetis laudāvissent		
Futurum exactum	ik zal geprezen hebben laudāverō laudāveris laudāverit laudāverimus laudāveritis laudāverint			
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Per- fectum	ik ben geprezen ik werd geprezen laudātussum -a, -um es est laudātī sumus -ae, -a estis sunt	moge (laat) ik geprezen zijn laudātus sim -a, -um sis sit laudātī sīmus -ae, -a sītis sint	geprezen (te) zijn laudātus -a, -um esse	geprezen (zijnde) laudātus -a, -um

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Plq.pf.	ik was geprezen		ik zou geprezen zijn	
	laudātus -a, -um	eram erās erat	laudātus essem -a, -um essēs esset	
	laudātī -ae, -a	erāmus erātis erant	laudātī essēmus -ae, -a essētis essent	

Futurum exactum	ik zal geprezen zijn			
	laudātus erō -a, -um eris erit			
	laudātī erimus -ae, -a eritis erunt			

3.4.2 Tweede conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae-sens	ik verwoest	moge (laat) ik verwoesten	verwoest	(te) verwoesten	ver- woestend
	dēleō dēlēs dēlet dēlēmus dēlētis dēlent	dēleam dēleās dēleat dēleāmus dēleātis dēleant	dēlē dēlēte	dēlēre	dēlēns -entis

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imper- fectum	ik verwoestte	ik zou ver- woesten			
	dēlēbam	dēlērem			
	dēlēbās	dēlērēs			
	dēlēbat	dēlēret			
	dēlēbāmus	dēlērēmus			
	dēlēbātis	dēlērētis			
dēlēbant	dēlērent				
Futurum (simplex)	ik zal			(te) zullen	zullende
	verwoesten			verwoesten	verwoesten
	dēlēbo			dēlētūrus	dēlētūrus
	dēlēbis			-a, -um	-a, -um
	dēlēbit			esse	
	dēlēbimus				
dēlēbitis					
dēlēbunt					
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word verwoest	moge ik verwoest worden	heb(t) medelijden*	verwoest (te) worden	
	dēleor	dēlear		dēlerī	
	dēlēris	dēleāris	miserēre		
	dēlētur	dēleātur			
	dēlēmur	dēleāmur			
	dēlēminī	dēleāminī	miserēminī		
dēlentur	dēleantur				

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Imper- fectum	ik werd verwoest dēlēbar dēlēbāris dēlēbātur dēlēbāmur dēlēbāminī dēlēbantur	ik zou verwoest worden dēlērer dēlērēris dēlērētur dēlērēmur dēlērēminī dēlērentur		
Futurum (simplex)	ik zal ver- woest worden dēlēbor dēlēberis dēlēbitur dēlēbimur dēlēbiminī dēlēbuntur			(te) zullen verwoest worden dēlētum īri

3.4.3 Derde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik overwin vincō vincis vincit vincimus vincitis vincunt	moge (laat) ik overwinnen vincam vincās vincat vincāmus vincātis vincant	overwin(t) vince vincite	(te) overwinnen vincere	over- winnend vincēns -entis
Imper- fectum	ik overwon vincēbam vincēbās vincēbat vincēbāmus vincēbātis vincēbant	ik zou overwinnen vincerem vincerēs vinceret vincerēmus vincerētis vincerent			

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal overwinnen vincam vincēs vincet vincēmus vincētis vincent			te zullen overwinnen victūrus -a, -um esse	zullende overwinnen victūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word overwonnen vincor vinceris vincitur vincimur vinciminī vincuntur	moge ik overwonnen worden vincar vincāris vincātur vincāmur vincāminī vincantur	vertrek(t)* proficīscere proficīsciminī	overwonnen (te) worden vincī	
Imperfectum	ik werd overwonnen vincēbar vincēbāris vincēbātur vincēbāmur vincēbāminī vincēbantur	ik zou overwonnen worden vincerer vincerēris vincerētur vincerēmur vincerēminī vincerentur			
Futurum (simplex)	ik zal overwonnen worden vincar vincēris vincētur vincēmur vincēminī vincentur			(te) zullen overwonnen worden victum irī	

* N.B. zie noot §3.4.1.

3.4.4 Vierde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae-sens	ik hoor	moge (laat) ik horen	hoor(t)	(te) horen	horend
	audiō	audiam		audīre	audiēns
	audīs	audiās	audi		-entis
	audit	audiat			
	audīmus	audiāmus	audīte		
	audītis				
	audiunt	audiant			
Imper-fectum	ik hoorde	ik zou horen			
	audiēbam	audīrem			
	audiēbās	audirēs			
	audiēbat	audīret			
	audiēbāmus	audirēmus			
	audiēbātis	audirētis			
	audiēbant	audīrent			
Futurum (simplex)	ik zal horen			(te) zullen horen	zullende horen
	audiam			audītūrus	audītūrus
	audiēs			-a, -um	-a, -um
	audiet			esse	
	audiēmus				
	audiētis				
	audient				
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word gehoord	moge ik gehoord worden	verdeel(t)*	gehoord (te) worden	
	audior	audiar		audīrī	
	audīris	audiāris	partīre		
	audītur	audiātur			
	audīmur	audiāmur			
	audīminī	audiāminī	partīminī		
	audiuntur	audiantur			

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Imperfec- tum	ik werd gehoord audiēbar audiēbāris audiēbātur audiēbāmur audiēbāminī audiēbantur	ik zou gehoord worden audīrer audīrēris audīrētur audīrēmur audīrēminī audīrentur		

Futurum (simplex)	ik zal gehoord worden audīar audīēris audīētur audīēmur audīēminī audīentur			
----------------------	--	--	--	--

3.4.5 De *capiō* groep

Een aantal werkwoorden gedraagt zich gedeeltelijk als werkwoorden van de *audio* groep, maar in een klein aantal vormen als de *vinco* groep. In de lemmata in het woordenboek blijkt dat uit de vorm van de infinitivus (*capere*).

3.4.6 De onregelmatige werkwoorden

I. *sum, esse, fuī, part. fut. futūrus* ‘zijn’

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik ben sum es est sumus estis sunt	moge (laat) ik zijn sīm sīs sīt sīmus sītis sīnt	wees(t) es este	(te) zijn esse	

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imper- fectum	ik was eram erās erat erāmus erātis erant	ik zou zijn essem (of forem) essēs esset essēmus essētis essent			
Futurum (simplex)	ik zal zijn erō eris erit erimus eritis erunt		wees(t) estō estō estōte suntō	(te) zullen zijn futūrus -a, -um esse of fore	zullende zijn futūrus -a, -um

II. *ferō, ferre, tūli, lātum* 'dragen', 'brengen'

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik breng ferō fers fert ferimus fertis ferunt	moge (laat) ik brengen feram ferās ferat etc.	breng(t) fer ferte	(te) brengen ferre	brengend ferēns -entis
Imper- fectum	ik bracht ferēbam ferēbās etc.	ik zou brengen ferrem ferrēs etc.			

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal brengen feram ferēs etc.	(dat) ik zal brengen lātūrus -a, -um sim etc.	fertō fertō fertōte feruntō	(te) zullen brengen lātūrus -a, -um esse	zullende brengen lātūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus		Infinitivus	
Prae- sens	ik word gebracht feror ferris fertur ferimur feriminī feruntur	moge (laat) ik gebracht worden ferar ferāris etc.		gebracht (te) worden ferī	
Imper- fectum	ik werd gebracht ferēbar ferēbāris etc.	ik zou gebracht worden ferrer ferrēris etc.			
Futurum (simplex)	ik zal gebracht worden ferar ferēris etc.			(te) zullen gebracht worden lātum īrī	

IIIa. *volō, velle, volui* 'willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik wil volō vīs vult volumus vultis volunt	moge (laat) ik willen velim velis velit velimus velitis velint	(te) willen velle	willend volēns, entis
Imper- fectum	ik wilde volēbam volēbās etc.	ik zou willen vellem vellēs etc.		
Futurum (simplex)	ik zal willen volam volēs etc.			

IIIb. *nōlō, nolle, nolui* 'niet willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	nōlō nōn vīs nōn vult nōlumus nōn vultis nōlunt	nōlim nōlis nōlit nōlīmus nōlītis nōlint	nōlī nōlīte	nōlle	nōlēns, entis
Imper- fectum	nōlēbam nōlēbās etc.	nōllem nōllēs etc.			

IIIc. *mālō, mälle, mālui* 'liever willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	mālō māvis māvult mālumus māvultis mālunt	mālim mālis mālit mālīmus mālītis mālīnt	mälle	mālēns, entis
Imper- fectum	mālēbam mālēbās etc.	māllem mālles etc.		

IV. *eo, ire, iī, itum* 'gaan'

IVa. Onvoltooide tijden

Activum/ passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	eō īs it/itur īmus ītis eunt	eam eās eat/eātur eāmus eātis eant	ī īte	īre/īrī	iēns, euntis
Imper- fectum	ībam ībās etc./ībātur	īrem īrēs etc./īrētur			
Futurum (simplex)	ībō ībīs etc./ībītur	itūrus -a, -um sīm	ītō ītō ītōte euntō	itūrus -a, -um cssc	itūrus -a, -um

IVb. Voltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus
Perfectum	iī īstī iit/itum est iimus īstis iērunt	ierim ierīs etc./itum sit	iisse(īsse)/itum esse
Plq.pf.	ieram ierās etc./itum erat	īssem īssēs etc./itum esset	
Futurum exactum	ierō ieris etc./itum erit		

4 Telwoorden

		hoofd- telwoorden	rang- telwoorden	distributiva	adverbia numeralia
1	I	ūnus, a, um een	prīmus, a, um eerste	singulī, ae, a telkens/ieder een	semel eenmaal
2	II	duo, duae, duo	secundus of alter	bīnī	bis
3	III	trēs, tria	tertius	ternī (trīnī)	ter
4	IV	quattuor	quārtus	quaternī	quater
5	V	quīnque	quīntus	quīnī	quīnquē(n)s
6	VI	sex	sextus	sēnī	sexiē(n)s
7	VII	septem	septimus	septēnī	septiē(n)s
8	VIII	octō	octāvus	octōnī	octiē(n)s
9	IX	novem	nōnus	novēnī	noviē(n)s
10	X	decem	decimus	dēnī	deciē(n)s
11	XI	ūndecim	ūndecimus	ūndēnī	ūndeciē(n)s
12	XII	duodecim	duodecimus	duodēnī	duodeciēs
13	XIII	trēdecim	tertius decimus	ternī dēnī	ter deciēs
14	XIV	quattuordecim	quārtus decimus	quaternī dēnī	quater deciēs
15	XV	quīndecim	quīntus decimus	quīnī dēnī	quīnquē deciēs
16	XVI	sēdecim	sextus decimus	sēnī dēnī	sexiēs deciēs
17	XVII	septendecim	septimus decimus	septēnī dēnī	septiēs deciēs
18	XVIII	duodēvigintī	duodēvicēsimum	duodēvicēnī	duodēviciēs
19	XIX	ūndēvigintī	ūndēvicēsimum	ūndēvicēnī	ūndēviciēs
20	XX	vigintī	vicēsimum	vicēnī	viciēs
21	XXI	ūnus et vigintī of vigintī ūnus	ūnus et vicēsimum of vicēsimum prīmus	singulī et vicēnī of vicēnī singulī	semel et viciēs of viciēs semel
22	XXII	duo et vigintī of vigintī duo	alter et vicēsimum of vicēsimum alter	bīnī et vicēnī of vicēnī bīnī	bis et viciēs of viciēs bis
28	XXVIII	duodētrīgintā	duodētrīcēsimum	duodētrīcēnī	duodētrīciēs
29	XXIX	ūndētrīgintā	ūndētrīcēsimum	ūndētrīcēnī	ūndētrīciēs
30	XXX	trīgintā	trīcēsimum	trīcēnī	trīciēs
40	XL	quadrāgintā	quadrāgēsimum	quadrāgēnī	quadrāgiēs
50	L	quīnquāgintā	quīnquāgēsimum	quīnquāgēnī	quīnquāgiēs
60	LX	sexāgintā	sexāgēsimum	sexāgēnī	sexāgiēs
70	LXX	septuāgintā	septuāgēsimum	septuāgēnī	septuāgiēs
80	LXXX	octōgintā	octōgēsimum	octōgēnī	octōgiēs
90	XC	nōnāgintā	nōnāgēsimum	nōnāgēnī	nōnāgiēs
100	C	centum	centēsimum	centēnī	centiēs
101	CI	centum (et) ūnus	centēsimum prīmus	centēnī singulī	centiēs semel
200	CC	ducentī, ae, a	ducentēsimum	ducentī	ducentiēs
300	CCC	trecentī, ae, a	trecentēsimum	trecentī	trecentiēs
400	CD	quadringentī, ae, a	quadringentēsimum	quadringēnī	quadringentiēs

	hoofd- telwoorden	rang- telwoorden	distributiva	adverbia numeralia
500	D quīngentī, ae, a	quīngentēsimus	quīngēnī	quīngentiēs
600	DC sescentī, ae, a	sescentēsimus	sescēnī	sescentiēs
700	DCC septingentī, ae, a	septingentēsimus	septingēnī	septingentiēs
800	DCCC octingentī, ae, a	octingentēsimus	octingēnī	octingentiēs
900	DCCCC nōngentī, ae, a	nōngentēsimus	nōngēnī	nōngentiēs
1000	M mille	millēsimus	singula milia	milliēs
2000	MM duo milia	bis millēsimus	bina milia	bis milliēs
	of īī			
1000000	↯ deciēs centēna milia	deciēs centiēs millēsimus	deciēs centēna milia	deciēs centiēs milliēs

Van de hoofdtelwoorden worden *ūnus*, *duo*, *trēs*, *ducentī* tot *nōngentī* en *milia* verbogen.

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	
nom.	ūnus	ūna	ūnum	duo	duae	duo	trēs	trēs	tria	milia
gen.	ūnīus	ūnīus	ūnīus	duōrum	duārum	duōrum	trīum	trīum	trīum	mīlium
dat.	ūnī	ūnī	ūnī	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	mīlibus
acc.	ūnum	ūnam	ūnum	duo,duōs	duās	duo	trēs	trēs	tria	milia
abl.	ūnō	ūnā	ūnō	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	mīlibus

5 Maten, gewichten en munten

Hieronder volgt een overzicht van de meest voorkomende Latijnse termen. De corres-

ponderende Nederlandse eenheden zijn benaderingen van de Romeinse eenheden.

5.1 Maten

Lengtematen

De basiseenheid is de voet (*pēs*) = 30 cm. Een voet werd weer onderverdeeld in 16 'vingers' (*digiti*).

1 digitus (duim)	= 18.5 mm
1 pēs (voet)	= 30 cm
1 cubitus (el)	= 1.5 <i>pedēs</i> = 45 cm
1 gradus (stap)	= 2.5 <i>pedēs</i> = 75 cm
1 passus (pas of vadem)	= 2 <i>gradūs</i> = 1.5 m
1 mille passūs of passuum (Rom. mijl)	= 1.5 km

Oppervlaktematen

1 pēs quadrātus	= 0.09 m ²
1 iūgerum (morgen)	= 1/4 ha

5.2 Gewichten

1 libra = as	(Rom. pond)	= 327 g
1 ūncia	(ons)	= 27.3 g

5.3 Munten

1 aureus	= 25 <i>dēnāriī</i>
1 dēnārius	= 4 <i>sēstertiī</i>
1 sēsterius	= 2.5 <i>asses</i>
	(vanaf 130 v. Chr.: 4 <i>asses</i>)

Inhoudsmaten

- voor vloeistoffen

1 culleus	= 20 amphorae = 520 l
1 amphora	= 8 <i>congī</i> = 26 l
1 congius	= 6 <i>sextāriī</i> = 3.25 l
1 hēmīna	= 0.27 l

- voor vaste stoffen

1 modius	(schepel) = 8.75 l
1 sēmimodius	(halve schepel) = 4.37 l
1 sextārius	(ook vloeibaar) = 0.55 l

De waarde van de Romeinse munten is moeilijk te bepalen doordat er in de loop van de tijd veel wijzigingen optraden. Voor de tijd van Caesar zou het bestaansminimum moeten worden gesteld op 400 à 500 sestertiën per jaar.

6 De Romeinse kalender

In de Romeinse tijdrekening gold aanvankelijk de maan als vast oriëntatiepunt.

Julius Caesar nam het zonnejaar als uitgangspunt en stelde een jaar op 365 dagen met zo nu en dan een schrikkel dag. Dit is in feite de basis voor onze tijdrekening.

Het jaar werd benoemd naar de consuls van het jaar: P. Sulpicio C. Aurelio consulibus 'tijdens het consulaat van P. Sulpicius en C. Aurelius'.

De namen van de maanden waren de volgende: (mēnsis) Iānuārius, Februārius, Mārtius (oorspronkelijk de eerste maand van het jaar), Aprīlis, Māius, Iūnius, Iūlius (oorspronkelijk Quīntilis), Augustus (oorspronkelijk Sextilis), September, Octōber, November, December.

De dagen van de week heetten: Lūnae (diēs), Mārtis, Mercūrii, Iovis, Veneris, Sātūrnī, Sōlis.

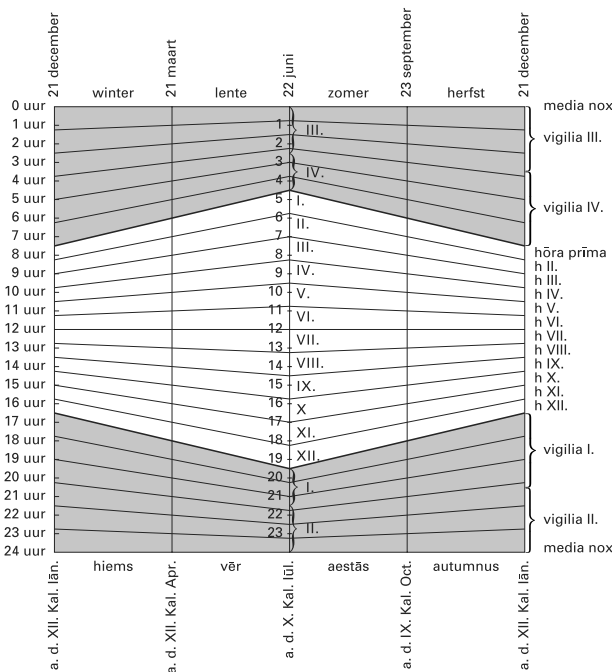
De datum werd berekend met behulp van drie vaste dagen:

Kalendae (Kal.)	1e dag van de maand
Nōnae (Nōn.)	5e dag van de maand (7e in maart, mei, juli en oktober)
Īdūs (Īd.)	13e dag van de maand (15e in maart, mei, juli en oktober)

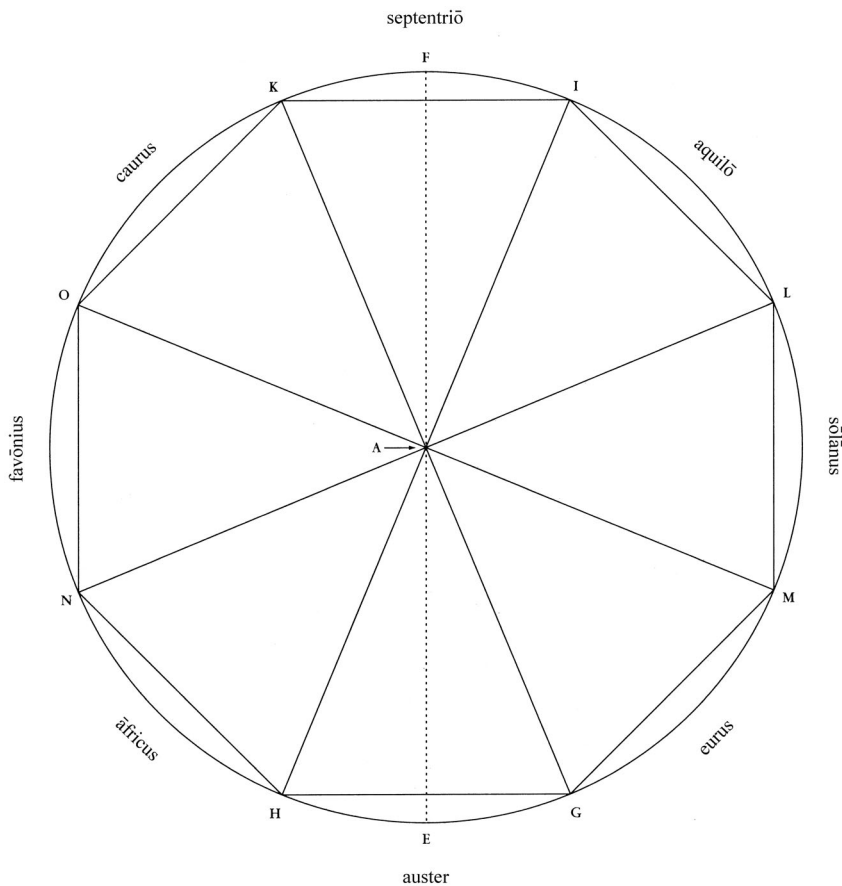
De andere dagen werden benoemd door vast te stellen hoeveel dagen ze voorafgaan aan de vaste oriëntatiepunten:

Kalendis Iānuāriis	1 januari
pridie Kalendās Iānuāriās	31 december
ante diem tertium Īdūs Mārtiās	13 maart (N.B. de Romeinen rekenden 'inclusief')

Een dag werd onderverdeeld in 12 hōrae ('uren'), waarvan de lengte afhing van de lengte van de dag tussen zonsopkomst en zonsondergang. Zie het volgende schema.

7 De acht windstreken*

* De afbeelding is met dank aan de uitgever ontleend aan 'Vitruvius Handboek bouwkunde vertaald door Ton Peters', Amsterdam, Athenaeum - Polak & Van Gennep 1997, p.52

8 Beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
Voor Christus			
ca. 800 Nederzettingen op de Palatijn			814/3 Stichting van Carthago (le-gende)
753 Romulus sticht Rome, begin koningsrijd (legende)			750 - 500 Griekse kolonies ge-vestigd in Zuid-Italië en Sicilië
616 - 509 Rome geregeerd door Etruskische koningen	ca. 600 Aanleg van het Forum Romanum		ca. 600 <i>Masilua</i> gesticht als Griekse kolonie (Marselle)
509 Stichting van de <i>res publica</i> met twee consuls	510 Tempel van Juppiter op het Forum (legende)		
494 Instelling van het volkstribunaat			
451/450 Wet van de Twaalf Tafelen			480 De Grieken verslaan de Perzen bij Salamis 447 Begin van de bouw van het Parthenon in Athene
396 Romeinen veroveren de Etruskische stad Veii		399 Dood van Socrates in Athene	431 - 404 Peloponnesische oorlog tussen Sparta en Athene
ca. 386 Galliërs plunderen Rome		ca. 380 Plato sticht de Academie in Athene	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
ca. 345 – 290 Samnitiische en Latijnse oorlogen: Rome expandeert naar het zuiden en het oosten	ca. 375 Aanleg van de Servische muur om Rome 312 Aanleg van de Via Appia en de Aqua Appia door Appius Claudius		333 – 323 Alexander de Grote verovert het Perzische rijk (incl. Egypte) Na de dood van Alexander de Grote valt zijn rijk uiteen in een aantal koninkrijken o.a. onder de Ptolemaeën (Egypte) en Seleuciden (Syrië), begin van de Hellenistische periode
281 – 275 Invasie en nederlaag van Pyrrhus, koning van Epirus 264 – 241 Eerste Punische oorlog: Rome verovert Sicilië		ca. 300 Epicurus ontwikkelt zijn filosofie (Athene) ca. 300 Zeno ontwikkelt de stoïcijne filosofie (Athene) 290 Stichting van de bibliotheek in Alexandrië (Egypte)	
	281 Via Appia doorgetrokken naar Tarente		
		240 Eerste toncelproductie in Rome door Livius Andronicus	237 – 218 Carthago veroverd Spanje
		Plautus (ca. 250 – 184) komedies	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
218 – 201 Tweede Punische oorlog: Hannibal verslagen door Scipio Africanus, Rome verovert groot deel van Spanje		Ennius (ca. 239 – 169) tragedies, epos (<i>Annales</i>)	
202 – 191 Rome verovert Gallia cisalpina (de Povalakte)		Cato (234 – 149) proza (o.a. <i>De agri cultura</i>)	
200 – 150 Rome verovert Griekenland en Macedonië		Terentius (ca. 190 – 159) komedies	
149 – 146 Derde Punische oorlog: Carthago verwoest, Africa wordt Romeinse provincie		Lucilius (ca. 180 – 103) satiren	
146 Mummius plundert Corinthe, Griekenland wordt Romeinse provincie (<i>Achaëa</i>)	146 Eerste marmeren tempel in Rome (Juppiter Stator)		
133 Tiberius Gracchus stelt voor om land in staats eigendom te verdelen, hij wordt vermoord (129)			
123 – 122 Hervormingsplannen van Gaius Gracchus, hij wordt gedood			
111 – 105 Oorlog tegen de Numidische koning Jugurtha, beslist door Marius			112 Mithridates wordt koning van Pontus
102 – 101 Marius verslaat de Teutonen en de Kimbren			
91 – 89 Bondgenotenoorlog, verlening van het burgerrecht aan de Italische bondgenoten			
83 – 79 Burgeroorlog (Sulla tegen Marius), Sulla wordt dictator			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
73 – 71 Slavenopstand geleid door Spartacus		Cicero (106 – 43) redevoeringen, filosofische en retorische geschriften	
64 – 63 Pompeius onderwerpt Syrië en Judaea		Varro (116 – 27) encyclopedist	
63 – 62 Samenzwering van Catilina ontdekt en onderdrukt door Cicero		Lucretius (ca. 97 – 55) leerdicht (<i>De rerum natura</i>)	
60 Eerste triumviraat (Pompeius, Crassus, Caesar)		Catullus (ca. 80 – 50) liefdesgedichten en epigrammen	
58 – 51 Caesar verovert Gallia transalpijna		Caesar (100 – 44) verslagen van zijn oorlogen	
49 – 46 Burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar, Caesar verslaat Pompeius bij Pharsalus		Nepos (ca. 100 – 27) biografieën	
46 Kalenderhervorming door Caesar		Sallustius (86 – 34) geschiedschrijving	
44 Caesar wordt dictator voor het leven, vermoord op 15 (de Idus van) maart		Vitruvius (ca. 84 – 14) handboek over architectuur	
43 Tweede triumviraat (Antonius, Octavianus, Lepidus), Cicero vermoord			37 Inval van de Parthen in Syrië
31 Octavianus verslaat Antonius (en Cleopatra) bij Actium (in Griekenland)			
27 De senaat verleent Octavianus de titels Augustus en Princeps	27 Bouw van het Pantheon door Agrippa	Vergilius (70 – 19) gedichten (o.a. epos <i>Aeneis</i>)	
		Horatius (65 – 8) gedichten (o.a. oden)	
	9 Bouw van de <i>Ara pacis Augustae</i>	Livius (ca. 59 v. – 17 n. Chr.) geschiedschrijving (<i>Ab urbe condita</i>)	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
12 – 9 De Romeinen veroveren Germania tot aan de Elbe		Tibullus (ca. 50 – 19) liefdeselegiën Propertius (ca. 50 – ca. 2) liefdeselegiën Ovidius (43 v. – 17 n. Chr.) gedichten (<i>Metamorphoses</i>)	
Na Christus			
9 Romeinen o.l.v. Varus vernietigd in het Teutoburgerwoud, de Rijn wordt de grens van het Romeinse Rijk			
14 Dood van Augustus			
14 – 37 keizer Tiberius			ca. 30 Kruisiging van Jezus Christus
37 – 41 Caligula			
41 – 54 Claudius			
42 Mauretania ingelijfd			
43 Verovering (deel van) Britannia			
54 – 68 Nero		Seneca stoïcijnse filosoof (ca. 4 – 65) brieven, tragedies, filosofische geschriften	
64 Brand van Rome, vervolging van christenen in Rome	64 Bouw van Nero's Domus aurea		Lucanus (39 – 65) epos (<i>Pharsalia</i>)
69 – 79 Vespasianus			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
70 Plundering van Jeruzalem		Plinius Maior (ca. 23 – 79) encyclopedist	
79 Uitbarsting van de Vesuvius, Pompeï en Herculaneum bedolven			
79 – 81 Titus	80 Bouw van het Colosseum en de Boog van Titus		
81 – 96 Domitianus		Martialis (ca. 40 – 104) epigrammen Petronius (?) roman (<i>Satyricon</i>) Tacitus (ca. 55 – ?) geschiedschrijving (o.a. <i>Annales</i>)	
96 – 98 Nerva			
98 – 117 Trajanus		Plinius Minor (ca. 61 – 113) brieven	
105 – 106 Dacia (Roemenië) wordt Romeinse provincie	112 Oprichting van de Zuil van Trajanus		
113 – 117 Oorlog tegen de Parthen		Juvenalis (67 – ca. 140) satiren	
117 – 138 Hadrianus		Suetonius (ca. 70 – ?) biografieën	
138 – 161 Antoninus Pius			
161 – 180 Marcus Aurelius		Apuleius (ca. 125 – ?) roman (<i>Metamorphoses</i>)	166 Gezantschap van Marcus Aurelius naar China
180 – 192 Commodus			
193 – 211 Septimius Severus		Tertullianus (ca. 160 – 230) christelijke theologische geschriften	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
212 – 217 Caracalla			
212 Burgerrecht voor alle vrije inwoners van het Romeinse Rijk	216 Bouw van de Thermes van Caracalla		
230 De Perzen vallen Mesopotamïa binnen			
235 – 270 Invallen van barbaren en talrijke staatsgrepen			
250 Christenvervolgingen onder keizer Decius			
254 De Marcomanni vallen Ravenna aan			
256 Invallen van de Franken bij de Rijn	271 Aureliaanse muur om Rome gebouwd		
Herstel van het centrale gezag onder Aurelianus (270 – 275) en Diocletianus (284 – 305)			
ca. 300 Mediolanum (Milaan) wordt keizerlijke residentie		Lactantius (ca. 250 – ca. 325) christelijke theologische geschriften	
303 – 305 Grote christenvervolgingen			
306 – 337 Constantijn de Grote			
313 Edict van Milaan (christendom getolereerd naast andere culten)	329 Bouw van de eerste St.-Pieter voltooid		
330 Constantinopel wordt de tweede hoofdstad			
361-363 Julianus 'de Afvallige', laatste heidense keizer		Ausonius (ca. 310 – 394) gedichten (Mose(l)la)	375 De Hunnen verslaan de Goten bij de Dnjepr (Rusland), de Goten trekken westwaarts

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
379 - 395 Theodosius I de Grote		Ammianus Marcellinus (ca. 330 - ca. 393) geschiedschrijving	
380 Het christendom wordt staatsgodsdienst		Symmachus (ca. 345 - 402) brieven	
		Claudianus (? - 404) gedichten	
395 Splitsing van het Romeinse Rijk in een westelijk en een oostelijk deel		Hieronymus (ca. 345 - 420) christelijke theologische geschriften, bijbelvertaling (<i>Vulgata</i>) Augustinus (354 - 430) christelijke theologische geschriften, autobiografie (<i>Confessiones</i>)	
402 Ravenna wordt de keizerlijke residentie			
406 De Franken en andere stammen vallen Gallië binnen			
410 De Visigoten onder Alarik I plunderen Rome, Britannia wordt opgegeven			
	424 Bouw van het Mausoleum van Galla Placidia in Ravenna		
	429 - 430 De Vandalen veroveren Noord-Afrika		Sidonius Apollinaris (ca. 430 - 486) gedichten, brieven
	455 De Vandalen plunderen Rome		
476 De laatste Romeinse keizer (Romulus Augustulus) afgezet door Odoaker			